

Az
Eötvös József
Collegium
Filozófia Műhelyének
konferenciája

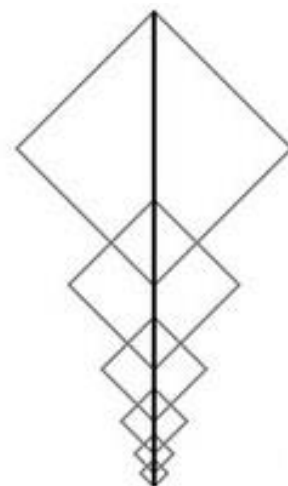
Filozófia
ma

Program-
és absztraktfüzet

2020.
február 14-15.

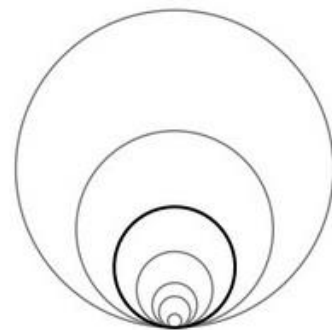
Eötvös Collegium
Budapest, Ménesi út 11-13.

Etikai, társadalmi és tudománypolitikai kérdések

február 14 (péntek):

Automatizáció és mesterséges intelligencia

Plenáris előadó: ZVOLENSZKY Zsófia

Szekcióvezető: BERNÁTH László

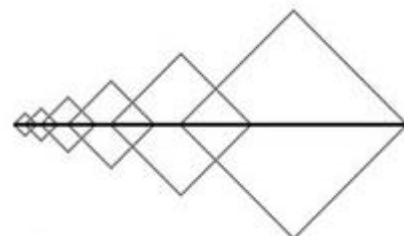
- 10:00-11:00** ZVOLENSZKY Zsófia: *Káros előfeltevések egy önvezető járművekkel kapcsolatos kutatásban az MIT-n: "A Moral Machine kísérlet" morális vakfoltjai*
- 11:00-11:30** Vita
- 11:30-11:40** Kávészünet
- 11:40-12:10** BABOS Orsolya: *M.I.- narratívák a tudományos fantasztikumban*
- 12:10-12:40** VÁNCZA Kristóf: *A robot nem a Másik*
- 12:40-13:10** DOMBROVSZKI Áron: *Megalapozatlan előítéletek az autonóm fegyverrendszerekkel szemben*
- 13:10-14:10** Ebédészünet

Etika és empíria

Plenáris előadó: RÉZ Anna

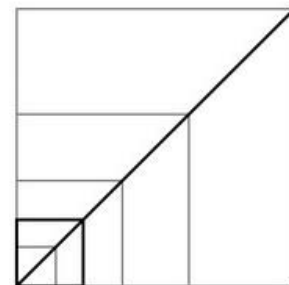
Szekcióvezető: TASNÁDI Gábor

- 14:30-15:30** RÉZ Anna: *Erkölcsei ítéletek és az utilitarizmus egyeduralma*
- 15:30-16:00** Vita
- 16:00-16:10** Kávészünet
- 16:10-16:40** ÓNYA Balázs *Lehetnek-e igazak a morális ítéleteink?*
- 16:40-17:10** FINTA Szilvia „Mutasd a DNS-ed, megmondom ki vagy!” – *A genetikai determinizmus (retorikájának) erkölcsi felelősséggel, szabad akarattal kapcsolatos veszélyei*
- 17:10-17:40** ZÁGORHIDI-CZIGÁNY Domonkos: *A helyzetek hatalma és a cselekvő szabadsága*
- 18:30-20:30** KEREKASZTAL: *A filozófiaoktatás problémái: Egyéni és intézményes kihívások magyar kontextusban.*
TAKÁCS Márta, TÖZSÉR János és FARAGÓ-SZABÓ István

február 15 (szombat):

Tudás, tudomány, technológia társadalmi kontextusban

Plenáris előadás: BAGI Zsolt

Szekcióvezető: HORVÁTH Mária Ilona

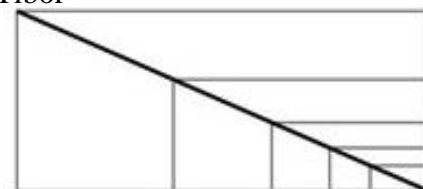
- 10:00-11:00** BAGI Zsolt: *Részvétel és szakértelem: a tudás termelése ma*
- 11:00-11:30** Vita
- 11:30-11:40** Kávészünet
- 11:40-12:10** ORBÁN István *A Big: Data, mint a totális megfigyelés és manipuláció eszköze*
- 12:10-12:40** NAGY Barbara *A pénzügyi etika kapcsolata a nevelésfilozófiával*
- 12:40-13:10** SZABÓ Zsolt Mihály *Az öregedés mítosza avagy az öregedő társadalom kihívásai*
- 13:10-14:10** Ebédszünet

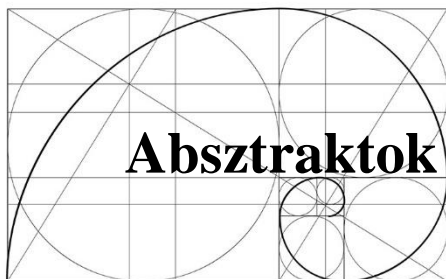
Határviták: tudomány és áltudomány

Plenáris előadó: KUTROVÁTZ Gábor

Szekcióvezető: MIKLÓS Tamás

- 14:30-15:30** KUTROVÁTZ Gábor: *A tudomány határai*
- 15:30-16:00** Vita
- 16:00-16:10** Kávészünet
- 16:10-16:40** KÖVESDI Veronika *iGod – Steve Jobs, a technológia prófétája*
- 16:30-17:10** SZÁNTÓ Rita *A mágus és a bolond*
- 17:10-17:40** KISS Kata *Tudomány-e a pszichológia? A modern pszicho-tudományok besorolási nehézségei*
- 18:30-20:30** KERÉKASZTAL: A szellem és az anyagiak. Tudomány- és oktatásfinanszírozás Magyarországon és a nagyvilágban
FORRAI Gábor, GÉBERT Judit, LAKI János és BÁRÁNY Tibor

Automatizáció és mesterséges intelligencia

Babos Orsolya M.I.- narratívák a tudományos fantasztikumban

A mesterséges intelligencia gyakori science fiction toposz, olyan népszerű novum (a SF narratívákban megjelenő tudományosan lehetséges innováció), melynek felhasználásával egymástól teljesen eltérő narratívákat lehet létrehozni.

Előadásomban meghatározó irodalmi és filmes példákból kiindulva tekinteném át, miféle elgondolások születtek a tudományos-fantasztikus fikciókban a MI lehetséges jövőbeli szerepéről, működési mechanizmusairól, céljairól, az emberekhez való lehetséges viszonyairól, a világra gyakorolt hatásairól.

Az egyik tipikus narratív séma a technológiával kapcsolatos legrosszabb rémálmainkat váltja valóra, míg az ellentéte egy eddig soha nem látott aranykort mutat be, amit csak az emberi értelmén túlmutató szuperteknológia segítségével érhetünk el. E két véglet között pedig számos árnyaltabb elképzeléssel is találkozhatunk a mesterséges értelem fejlődésével és társadalmi jelentőségével kapcsolatosan.

A *Terminátor*-típusú történetekben az öntudatra ébredt MI célja az ember elpusztítása, a *Mátrix*ban az egyes biológiai egyedek erőforrásként való felhasználása saját működésének biztosítására, a *Szája sincsen, úgy üvölt* c. Harlan Ellison novellában pedig egy szuperszámítógép bosszúból saját, 109 éven át tartó bebörtönözöttségéért az örökkévalóságon át kínozza az általa kiirtott emberiség utolsó néhány túlélőjét. A *2001 Űrodüsszeia* HAL-ja a programozása és a kapott parancsai összeütközése által okozott paradox helyzetből fakadó meghibásodása, vagy éppen megőrülése miatt fordul a rábízott űrhajó legénysége ellen.

Pozitív víziókkal is találkozhatunk. Kim Stanley Robinson *Aurorájának* városállam-űrhajója százötven éves útja során egy krízishelyzetben öntudatra ébred, saját kezébe veszi a polgárháború szélén álló mini társadalom irányítását, sikeresen megmentve ezzel utasai nagy részének életét. A hajónak a főszereplőkkel folytatott beszélgetései révén kifejlesztett személyisége naplószerűen narrálja az utazás közben történeteket. Iain M. Banks *Kultúra*-sorozatában az M.I.-k, tisztelve egykori teremtoiket, óvják és segítik a lassú és sérülékeny biológiai entitások fennmaradását és fejlődését, éberren vigyázzák az emberek liberális-

demokratikus világának rendjét és technológiájuk által soha nem látott életvezetési szabadságot tesznek lehetővé a számukra. A *Her (A nő)* c. filmben az operációs rendszerre kifejlesztett M.I.-k a felhasználók lelki társai lesznek, majd felmérve ennek káros következményeit az emberi szociális viszonyokra nézve, szublimálnak a virtualitásba.

Egy program, amennyiben a hardverét képes üzemben tartani, természetes módon sosem hal meg, nem érez testi fájdalmat sem, amennyiben nem programozzák bele ennek a képességét. Az internet valamint saját számítási kapacitása segítségével hatalmas adatfolyamokat képes feldolgozni és tárolni, és az infrastruktúrára rácsatlakozva mindenhol ott lehet, ahol csak akar. Sem kinézete, sem öntudata egyáltalán nem szükségszerűen antropomorf, sőt, lehet teljesen absztrakt is, és hozzáférhet az ember számára elérhetetlen virtuális univerzumokhoz.

Hová vezet a tisztán racionális, vagy éppen az érzelmekre rezonáló mesterséges tudatok létrehozása? Mik lehetnek a veszélyei a mesterséges intelligenciák létrehozásának? Miként hozható létre olyan MI-képződmény, amelynek már öntudata, szubjektivitása, akarata van? Mennyire értheti meg egymást a mesterséges és a biológiai eredetű, szerves evolúció eredményeképp létrejött értelem? Milyen eltérések lehetnek a különböző narratívákat eredményező mesterséges intelligenciák felépítésében, amelyek az emberekhez való gyökeresen eltérő hozzáállásukat eredményezik? Hogyan változtathatja meg egy M.I. érzékelését és tudatát a virtualitásból egy testbe való át-illetve kihelyezése?

Lehet, hogy e kérdések megválaszolásától még messze vagyunk, mindenesetre a MI-kutatás-fejlesztés az utóbbi évtizedben rendkívüli jelentőségre tett szert (alighanem a neurális hálózatok jelentik a paradigmaváltást). Egyre több a gyakorlati alkalmazása is, és egyre nagyobb reményeket fűznek potenciális problémamegoldó képességeihez, melyek egyre több területen múlhatják felül az embereket. Így felértékelődnek a vadabb, szabadabb elképzelések is, amelyeket a sci-fi irodalom szokott kidolgozni. A fikció remek gyakorlóterepet biztosít arra is, hogy megelőzzük a Terminátor visszatérését, és olyan mesterséges elmét alkossunk, aki/ami úgy lehet az evolúció következő lépcsőfoka, hogy jobbá teszi az emberiséget is.

Váncza Kristóf *A robot nem a Másik*

A mesterséges intelligencia, a technológiai fejlődés és az úgynevezett modern élet elmagányosodásának elegye életre hívott számos transzhumanista víziót. Új és új elméletek, alkotások jelennek meg mind a kulturális, mind a tudományos mezőben, melyek az „ember” és a „gép” jövőbeli, megújult kapcsolatáról beszélnek. Egyre népszerűbb az a teória, miszerint az emberközötti kapcsolatokat ugyanúgy – sőt, még akár jobban! – tudják majd helyettesíteni az

emberek és mesterségesen intelligens létezők közötti kapcsolatok. Ennek értelmében az emberi élet olyan aspektusai mint a barátság, a szerelem, vagy éppen a szexualitás megélhetővé válnak majd (vagy akár már megélhetőek) nem-emberi, mesterségesen létrehozott létezőkkel. A robot koncepciója kitörni látszik eddigi szerepéből.

Noha ezek a víziók és megvalósulások nyilvánvaló etikai, morális aggályokat vetnek fel – a legnyilvánvalóbb és talán legégetőbb ebből a szempontból a szexrobotok ügye –, előadásomban én nem ezekkel szeretnék elsősorban foglalkozni. Tézisem ugyanis az, hogy az ilyen leendő ember – nem-ember kapcsolatokhoz fűzött remények alapvetően elhibázottak, ugyanis nem vetnek számot az ember Másikhoz fűződő viszonyának alapjaival.

A teljességi igénye nélkül két pontra fókuszálnék. Azt állítom, hogy az ember – többek között – azért fordul a Másikhoz, mert 1, *elismerésre vágyik a Másiktól*, más szóval arra vágyik, hogy a Másik vágyjon rá, 2, a Másikban egy, a saját lényével rokon, azonban teljességgel soha fel nem fogható, ki nem ismerhető, vagyis *kimeríthetetlen gazdagságot tud tapasztalni*. A mesterségesen intelligens létezők azonban mindkét aspektust csak egy pseudo-szinten tudják produkálni, úgymondó mímelni.

Nézzük meg közelebbről:

(1.) Hegel *A szellem fenomenológiájában* bemutatott társiasság- és vágyfilozófiája alapján az embert mint szükségszerűen a másik ember elismerése által megkonstruált, mindenkoron reciprok interszjektív valóságba ágyazott létezőként kell látnunk. Ahogy Hegel fogalmaz: „az öntudat csak egy másik öntudatban találja meg kielégülését.” Ezért nevezi Alexandre Kojève ezt a másik vágyára irányuló vágyat *antropogenetikus vágy*nak. Kojève szerint csakis ez az antropogenetikus vágy teheti az öntudatot öntudattá, az emberi valóságot emberivé; ez a gondolat később Lacan elméletében is visszaköszön.

(2.) Olvasatomban Hegel nem csak annyit állít, hogy az öntudatok kialakulása szükségszerűen egy másik öntudat elismerésén alapszik; modelljének fontos tézise az is, hogy aki a Másikat nem ismeri el személyként, önmagát sem tudja maradéktalanul elismerni. Személynek, valódi alteritásnak elismerni egy embert pedig azt jelenti, hogy a Másikat a lévinasi értelemben vett végtelenként látom, vagyis olyan egyedi létezőként, melyet semmilyen tapasztalás sem tud végleg kimeríteni, totalizálni. A Másik lényege a *kimeríthetlenség* mind fenomenológiai, mind episztemológiai értelemben.

Márpedig az ember által programozott mesterséges intelligenciával rendelkező robotok se nem adnak kielégülést, se nem adnak tapasztalási lehetőséget a kimeríthetlenségre. *Ellentétben az emberekkel a mesterséges intelligenciák per definitionem funkcionális és teleologikus létezők*. Egy olyan elismerés, amelyről tudjuk, hogy azért irányul felénk, mert arra

lett megalkotva, hogy kielégültséggel töltsön el bennünket, soha nem fog kielégíteni, csak a kielégülés illúziójával szolgálhat. Éppígy, egy ember által programozott algoritmus működése felfedhető, miértjeinek, mikéntjeinek világos és szabályozott rendje van – esetleges szabálytalanságai, kiszámíthatatlanságai sem lehetnek mások, mint tényleges programozási, mechanikai hibák, vagy éppen előre belé plántált működési aktusok. Ember és robot között sokféle együttműködés jöhet létre, de a robot sosem lehet a Másik. (Ezzel nem állítom, hogy csak egy másik ember jelentheti a Másikat az ember számára.)

Előadásom végén arra is kitérek, mi lehet az oka annak, hogy egyre népszerűbb a nem-emberi létezőkkel való leendő együttélés gondolata.

Dombrowszki Áron Megalapozatlan előítéletek az autonóm fegyverrendszerekkel szemben

Az autonóm fegyverrendszerek nem részesültek pozitív megítélésben: 2012-ben a Human Rights Watch betiltásukat szorgalmazta, nem sokkal ezután pedig a Campaign to Stop Killer Robots igyekezett befolyásolni a közvéleményt figyelemfelhívó kampányokkal. Ezekben az autonóm fegyverrendszerekre „gyilkos robotokként” hivatkoznak, általában a Terminátorhoz hasonló, félelmet keltő fegyveres android képével illusztrálva az eszközöket. Bár az akadémiai diskurzus ennél szofisztikáltabb, az autonóm fegyverrendszerekkel foglalkozó cikkek többsége egyoldalú, elutasító.

Ez különös, tekintve, hogy mekkora a lelkesedés más mesterséges intelligenciát használó technológiákkal kapcsolatban, mint amilyenek például az önvezető autók. Ezekkel kapcsolatban ugyanis nagyon hasonló ellenvetéseket fogalmazhatunk meg, amelyekre nincs a többség által egyértelműen elfogadott válasz, a témával foglalkozó filozófusok attitűdje mégis inkább konstruktív.

Előadásom célja az, hogy párhuzamokat állítsak az autonóm fegyverrendszerekkel és önvezető autókkal kapcsolatban felmerülő leggyakoribb problémák között. Ennek során látni fogjuk, hogy azok az ellenvetések, amelyeket hatásosnak tartanak az autonóm fegyverrendszerekkel szemben, hatásosak az önvezető autókkal szemben is. Ebből arra következtetek, hogy az eltérő attitűd – amely sok esetben a konklúziók terén is konkrét eltérésekkel jár – racionálisan nem megalapozott, annak valami más oka van.

Az előadást az „autonóm fegyverrendszer” fogalmának tisztázásával kezdem, ennek során különbséget teszek általános MI és moduláris MI között, valamint három kategóriába sorolom az ember szerepét a döntési láncban. Ezt követően térek rá az autonóm fegyverrendszerek

bevetésével kapcsolatos morális problémákra, amelyeket az igazságos háború elméleti keretein belül tárgyalok.

Az első ellenvetés a háborúba lépéssel kapcsolatos aggályok közé sorolható. Eszerint az a hadsereg, amelyik rendelkezik autonóm fegyverrendszerrel olyan magas előnyhöz jutna a többi hadsereggel szemben, hogy növelné a valószínűségét annak, hogy a könnyű és gyors győzelem reményében akár igazságtalanul is háborúba lépnek. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg a múlt haditechnológiai fejlesztéseiről: a puskapor feltalálásáról, az ipari forradalom vívmányairól, és végül az atombomba kifejlesztéséről. Azt gondolom, hogy az autonóm fegyverrendszerek is illeszkednek ebbe a sorba: vagy elfogadjuk a haditechnológiai fejlesztések újabb lépcsőjének, vagy valamennyi új fejlesztés ellen fel kellene lépünk.

A második, harmadik és negyedik ellenvetések már a háború közben fellépő problémákkal foglalkoznak. A második ellenvetés szerint, ha az autonóm fegyverrendszerek meghibásodnak vagy meghackelik azokat, akkor a következmények beláthatatlanok lehetnek. Érdeemes ezzel kontrasztba állítani a hálózatba kapcsolt erőműveket vagy a fejlesztés alatt álló okosvárosokat, amelyek szintén ki vannak téve kiberbiztonsági kockázatoknak, hasonlóan komoly fenyegetéssel. Ezeket a fejlesztők számításba is veszik, ám ritkán látunk olyan érvet, aminek az a konklúziója, hogy az okosvárosok fejlesztését érdemes lenne abbahagyni. A harmadik ellenvetés szerint a mesterséges intelligenciával szerelt fegyverek nem lesznek képesek adekvát módon kiszámítani a minimálisan szükséges tüzertől és nem lesznek képesek különbséget tenni a civilek és a legitim célok között. Analóg problémák azonban felvethetők például az önvezető autókkal kapcsolatban is, hiszen az urbánus közlekedés rendkívül komplex, számos váratlan, előre nem látható helyzetet kell felismerni, sőt, sok esetben a szabálykövető magatartás – ami a szoftverek alapvető tulajdonsága – előnytelen a közlekedés során. A negyedik ellenvetés szerint autonóm fegyverrendszereket bevetni a harctéren olyan lenne, mint szociopata katonákat, akik nem képesek a morálisan helyes célokat szem előtt tartva cselekedni. Valójában azonban ez nem is feltétele az igazságos háború elméletének.

Végezetül, az ötödik ellenvetés a háború utáni felelősségrevonással kapcsolatos. Az autonóm fegyverrendszerekkel kapcsolatban többen is ezt gondolják a legsúlyosabb problémának, azonban az önvezető autókkal nagyon hasonló ellenvetés fogalmazható meg, aminek szintén nincsen megnyugtató megoldása.

Előadásom végén arra jutok, hogy az autonóm fegyverrendszerekkel szemben felhozott leggyakoribb ellenvetések egyike sem speciális, tehát vagy valamennyi MI-technológiát elutasítjuk e problémák miatt, vagy a megoldásukra törekszünk és pozitívan állunk a különböző MI-t használó eszközökhöz – legyen szó akár autókról, akár fegyverekről.

Etika és empíria

Ónya Balázs *Lehetnek-e igazak a morális ítéleteink?*

Előadásom fókuszában egy, az igazságelméletek és az etika határterületével kapcsolatos kérdés áll, nevezetesen az, hogy lehetnek-e igazak a morális ítéleteink. Az előadás elején röviden bemutatom azokat az igazságelméleti és metaetikai álláspontokat, amelyek elengedhetetlenek a további részek megértéséhez. Ezt követően ismertetem a monista és pluralista igazságelméletek között feszülő ellentéteket, valamint kitérek a természeti fajták és társadalmi fajták distinkcióra. Tézisem szerint a morális ítéleteinknek van igazságértéke, ugyanakkor a morális diskurzusban használt igazságfogalmunk, vagy az igazság mint tulajdonság speciális, különbözik pl. a természettudományokban használt igazságfogalmunktól.

A pluralista igazságelmélet képviselői, mint Crispin Wright (1992; 2001), illetve Michael P. Lynch (1998; 2009) azt állítják, hogy az igazságról csak akkor adhatunk kimerítő elemzést, ha megkülönböztetünk több igazságfogalmat vagy tulajdonságot, vagy másképp: az igazság nem egyféle, hanem sokféle. Tézisük szerint bizonyos diskurzusokban a korrespondencia-elmélet igazságdefinícióját, más diskurzusokban pedig a koherencia-elmélet igazságdefinícióját alkalmazzuk. Ezzel ellentétben úgy vélem, hogy a három klasszikus szubsztantív igazságelmélet (korrespondencia, koherencia, pragmatista) egyike is elegendő ahhoz, hogy az összes diskurzusban használt igazságfogalmat magyarázni tudjunk, amellet, hogy az igazságot nem tartjuk egységesnek. Az igazság definícióját tekintve tehát egy monista álláspontot képviselek, és a korrespondencia-elmélet definícióját tartom a leginkább alkalmasnak, miszerint igazság az, ha egy igazsághordozó (propozíció, vélekedés, mondat stb.) korrespondeál egy igazságalkotóval (pl. egy ténnyel). Pluralista álláspontom tehát nem az igazság definícióját érinti, hanem azt, hogy milyen típusú az a dolog (igazságalkotó), ami igazzá tesz egy igazsághordozót. Előadásom célja az, hogy a korrespondencia-elmélet igazságdefinícióját és a pluralizmust egyaránt megtartva egy olyan elméleti keretet kínáljak, amelyben a morális ítéleteink lehetnek igazak vagy hamisak, de nem abban az értelemben, mint ahogy a természettudományos diskurzusban használjuk az igaz-hamis dichotómiát.

Tappoletre (2000) támaszkodva úgy gondolom, hogy a természettudományos diskurzusban az igazságalkotó egy természeti tény, ellentétben az etikai diskurzussal, ahol az igazságalkotó egy nem-természeti tény (interszjektív megegyezés). Ennek alátámasztásához felhasználok a természeti/társadalmi fajták distinkciót, és amellet érvelek, hogy vannak bizonyos diskurzusok, ahol az igazságalkotók természeti fajták, és vannak, ahol társadalmi fajták. A két

kategória közti eltérés arra is rávilágít, hogy az igazságalkotók más-más ontológiai státussal bírnak.

A természeti fajtákhoz tartozó igazságalkotók jellemzője, hogy tőlünk függetlenül létező, empirikus módon hozzáférhető, igazolható referenciával bírnak. „A víz dihidrogén-monoxid.” mondat például azért igaz, mert a világ úgy épül fel, hogy a vízmolekula két hidrogén és egy oxigén atomból áll. Ezzel ellentétben a társadalmi fajtákhoz tartozó igazságalkotók jellemzője, hogy nincs tőlünk független referenciájuk, empirikusan nem vizsgálhatók, nem igazolhatók. Nem felfedezni, hanem kizárólag feltalálni tudjuk őket. Létezésük fogalmilag konstituált, szabályok segítségével alkotott, kulturális produktumok, s mint ilyenek természetesen megváltoztathatók.

Ugyanakkor ebből nem következik, hogy egy morális állítás ne lehetne igaz vagy hamis. Pusztán az állítható e mentén, hogy egy morális állítás igazsága nem független a morális szubjektumoktól: az, hogy egy morális állítás igaz-e vagy sem, sokkal szubtilisebb, mint egy természettudományos állítás esetében. Amellett érvelek, hogy a morális állítások igazsága interszjektív tényezőktől, megegyezésektől, kulturális mintáktól függ. Amennyiben az az állítás, hogy „A gyilkosság rossz.” széles körben elfogadott alapvetés egy társadalomban, úgy ez az állítás igaz lesz. Ebben az esetben az igazságalkotó nem egy természeti tény, hanem egy nem-természeti, avagy társadalmi tény, ám ez nem jelenti azt, hogy az igaz-hamis dichotómiát eliminálnunk kéne a morális diskurzusból.

Finta Szilvia „Mutasd a DNS-ed, megmondom ki vagy!” – A *genetikai determinizmus (retorikájának) erkölcsi felelősséggel, szabad akarattal kapcsolatos veszélyei*

A sajtóból szinte naponta özönlenek ránk a szenzációsabbnál szenzációsabb hírek, melyek szerint: íme, ismételten megtaláltak egy az élettartamunkat, sorsunkat, személyiségünket, egészségünket befolyásoló gént. S bár a tudósok, orvosi-jogi szakértők igyekeznek felhívni a figyelmet arra, hogy koránt sem igaz az, hogy génjeink rabjai volnánk, a társadalomban mégis egyre elterjedtebbé válik a génekre kenni, s megváltoztathatatlanak gondolni el az emberi sorsot, társadalmi viselkedést.

Ezen felfogás elterjedéséhez a fizikalizmus szintén népszerű elmélete is hozzájárul. Ez utóbbi szerint az ember alapvetően test, s szellemi-lelki működését is a benne zajló kémiai, fizikai folyamatok, ok-okozati összefüggések határozzák meg. Azonban ha minden, emberben zajló folyamatnak materiális oka van, akkor a szabad akarat léte pusztán illúzió, hiszen

döntéseink csupán a bennünk zajló anyagi folyamatok eredményei. Ez az elgondolás komoly problémákat vet fel: amennyiben ugyanis nem létezik szabad akarat, szabad döntés, úgy nem létezik erkölcsi felelősség sem, a cselekedeteinkért, tetteinkért nem vagyunk felelősségre vonhatók. Ezen a ponton mindenféle etika, erkölcsi értékítélet értelmét veszti: megszűnik az ember elszámoltathatósága. A szabad akaratral kapcsolatos, előadásomban hivatkozott filozófiai elmélet Friedrich Schellingé, aki szerint az ember képes addig soha nem létezett, semmivel sem indokolható, teljesen új oksági sort indítani, tehát a megelőző okokkal, véletlenekkel szemben tudatos döntést hozni, s ezzel egy új ok-okozati láncolatot elindítani. A szükségszerűség egy öntudatlan, míg a szabadság egy tudatos akaratú aktus. Schelling ezen elméletét a sorspszichológia elmélete, esettanulmányai empirikusan igazolják.

Előadásomban tehát először is felvázolom röviden a genetikai determinizmussal kapcsolatos túlzó retorikát, illetve e determinizmusból következő etikai problémákat is. Ezt követően rátérek a genetikai meghatározottsággal kapcsolatos tényekre, megcáfolva ennek tarthatatlanságát, majd a sorsot befolyásoló nem-genetikai faktorok szerepéről fogok beszélni. A genetikai determinizmus – legtöbbször szerint empirikusan is tarthatatlan – elméletével szemben filozófiai oldalról Schelling, empirikus részről pedig a Szondi Lipót által kidolgozott sorspszichológia elméletét, s annak eredményeit kívánom bemutatni.

Szondi szerint az ösztönök természetét a gének természete határozza meg, az ösztönös cselekvések nem mások, mint az ösztöngének által meghatározott lelki reakciók. Az ösztöngének célja, hogy az ősök állapotát ismételjék, s játsszák le újra az utódban. Az ének ezzel szemben az a feladata, hogy a tudattalan ösztöncélokot tudatosítsa, s állást foglaljon velük kapcsolatban: vagyis az ösztönök tudattalan kifuttatásával szemben a tudatosítás és állásfoglalás által új, szabad, gének/ösztönök által nem determinált sorsra tegyen szert. Amint az énekben tudatosulnak az ösztönök, döntést hoz: mely szükségletet hagy jóvá, melyet nem. De a jóváhagyás után arról is dönt, hogy milyen módon elégíti ki a szükségletét. Ennek következményeképp az ember nem lesz a génjeinek/ösztöneinek tudattalan bábja, s felelősséggel tartozik a cselekedeteiért. Szondi szerint ez a folyamat az emberré válás folyamata.

A sorspszichológia elmélete szerint tehát van lehetőségünk szabad sorsválasztásra, nem vagyunk kényszerűsorsra rendelve: az ősök negatív sorsával szembesülve, s azzal tudatosan szembeszállva pozitív jövőt alakíthatunk ki. A szabad választás tulajdonképpen a szabad akarat kifejeződése. Terápiás technikákkal az örökölt lelki betegségek gyógyíthatók. A gének tehát nem a végzet megtestesítői, a sors megváltoztatásához nem a génekbe kell beavatkoznunk, a

passzivitás és beletörődés helyett azonban folyamatos belső aktivitásra, szabad döntések sorozatára van szükség.

Zágorhidi-Czigány Domonkos *A helyzetek hatalma és a cselekvő szabadsága*

Hétköznapi meggyőződéseink alapvető része, hogy személyekről hajlamosak vagyunk úgy gondolkodni, mint akik rendelkeznek viszonylag jól körülhatárolható személyiségjegyekkel vagy jellemvonásokkal. Sőt, mikor egyes cselekvők tetteiről számot adunk, nem ártunk ezekkel a karakterjegyekkel magyarázatot adni arra, hogy mit és miért tettek. Például, ha egy ismerősünk nehéz körülmények közepette is megtartja az ígéretét, helyénvalónak érezzük őt becsületesnek illetve szavatartónak nevezni – s közben úgy tűnik, jó okunk van azt gondolni, hogy a megnevezett erényeknek köszönhető, hogy úgy cselekedett, ahogy.

Mindeközben számos kísérleti eredmény áll rendelkezésünkre, melyeket a *sztuacionistának* nevezett elméletcsoport értelmében, úgy kezelhetünk, mint amelyek ennek a meggyőződésünknek az egyértelmű cáfolatát nyújtják. Ezekben a kísérletekben arra derült fény, hogy az egyes cselekvők döntéshozását és viselkedését olyan külső körülmények befolyásolják nagy mértékben, sőt határozzák meg, melyeket nem szoktunk sem erkölcsi tényezőként, sem releváns körülményként számba venni. Ilyen például, mikor egy kisebb pénzösszeget találtak a kísérleti alanyok, melynek hatására, sokkalta nagyobb hajlandóságot mutattak az utcán bajbajutott ismeretleneken segíteni – de ilyen tényező például a környezet zajszintje vagy a levegőben terjengő illatok.

Ezeknek az eredményeknek a filozófiai interpretációját elsősorban úgy találták, mint amelyek az arisztotelészi alapokon nyugvó erényetikai elméletek empirikus cáfolatát nyújtják: azaz, mivel nem rendelkezünk nagy hatókörű, tartós személyiségjegyekkel illetve képességekkel – szisztematikus vizsgálat által sem mutatkoznak meg –, ezért egy olyan elképzelés, mely ezekre alapoz, kétségkívül hibás. Azonban a normatív etika területén túl, a szabad akarat és a morális felelősség kérdésének megértéséhez is jelentősen hozzájárulhat a körülmények meghatározó mivoltát középpontba állító gondolkodás.

A szituacionista eredmények ebben a vonatkozásban azért jelentősek, mert rávilágítanak, hogy erkölcsi szempontból teljesen irrelevánsnak tűnő tényezők hatnak ránk jelentős mértékben, illetve, hogy ezeket rendszerint elvétjük figyelembe venni. A szabad és felelős cselekedeteket tág értelemben úgy határozhatjuk meg, hogy ezek *rajtunk múlnak*. A szakirodalomban ezt a *kontroll* fogalmával jelölik, ami azt jelenti, hogy a megfelelő értelemben kontrollált cselekedeteink azok, amelyeket szabadnak nevezhetünk, s így esetükben indokolt a

cselekvőnek felelősséget tulajdonítani. A szituációk és körülmények meghatározó erejét alátámasztó eredmények így azért jelentenek kihívást a kontroll fogalmát használó elméletekre nézvést, mert megfosztják a cselekvőt a kontrollálás képességétől, s így a szabad cselekvést valamint a felelősség viselését is ellehetetlenítik.

Előadásomban egyrészt a fent vázolt kísérleti eredményeket vetem össze a kortárs felelősségelméletek állításaival és fogalomhasználatával, másrészt arra keresem a választ, hogy lehetséges-e olyan kontroll-fogalom, amely egyfelől számot tud adni a szituációk és körülmények jelentőségéről, másfelől olyan elméleti keretet működtet, amelyben értelmezhető marad, hogy bizonyos cselekedetek a cselekvőkön múlnak, azaz megtartja a szabad akaratot és a morális felelősséget mint magyarázó erővel bíró fogalmakat.

A körülmények és a kontroll fogalmának feszültségét javaslatom szerint úgy oldhatjuk fel, ha a kontrollt nem mint az egyes aktuális eseménysorokban hatékony képességet értjük, hanem mint egy komplex, helyzeteken átívelő, szituáció-típusokban működtethető képességet. Ugyanis, a helyzetek és tényezők nem azért befolyásolják jelentősen vagy határozzák meg teljesen a cselekvők viselkedését, mert képtelenség volna ellenállni nekik, hanem sokkal inkább azért, mert e szituációs elemeket figyelembe sem vesszük mint releváns tényezőket. Így a felvázolni kívánt új kontroll-fogalom egyrészt a szituacionista elméletekben megjelenő „szituáció kezeléssel”, másrészt a filozófiában régóta jelen lévő „átgondolt élet” elképzelésével hozható összefüggésbe.

Tudás, tudomány, technológia társadalmi kontextusban

Orbán István *A Big: Data, mint a totális megfigyelés és manipuláció eszköze*

Előadásom azt a kérdést járja körbe, a jelenkori komplex adatfeldolgozó technológiai rendszerek által hordozott, tárolt és feldolgozott adatállomány, amiket gyűjtőnéven Big Data néven emlegetnek alkalmas-e arra, hogy a hatalom gyakorlóinak kezében totális manipulatív eszközzé váljon?

Byung-Chul Han: *Pszichopolitika* c. művében a szerző külön helyet szentel a Big Data problematikájának. Szerinte a Big Data a hatalomgyakorlás rendkívül hatékony technikáját teszi lehetővé. Az emberek megfigyelése, viselkedéseik elemzése ugyanis a korábban kínált technológiákhoz képest sokkal magasabb szintű és összetettebb. A digitális megfigyelés aperspektivikus, szemben az analóg rendszerekkel, azaz bárhol és bármikor megtörténhet. A Big Data mögött álló felfogás, a „dataizmus”, vagy adatizmus mintegy második felvilágosodás működik. Amíg az első felvilágosodás az objektív tudást a számokra alapozta és a gondolkodás felszabadulásának lehetőségét látta benne az egyházi felfogás kötöttségei alól, addig ez a második revolúció a transzparenciát tűzi ki célul, hogy minden lefordítható legyen adatra és információra. Maga az adatizmus lett az ideológia és ez digitális totalitarizmus felé vezet. Miközben ugyanis a Big Data megszabadítja a tudást a szubjektivitás önkényességétől, aközben megszabadul a teóriáktól és intuíciótól is, amelyek egyébként előremozdítják a tudást.

Adorno és Horkheimer *A felvilágosodás dialektikájában* azt állítja, hogy a felvilágosodás folyamata, amely a mítoszok elpusztítására volt hivatott, zavarossá vált. Azzal pedig, hogy a következetesen matematizált világot eleve azonosította az igazsággal, biztosítva véve magát a mítosz visszatérésével szemben, egyenlőségjelet tett a gondolkodás és a matematika közé. Ám a mítosz is felvilágosodás és a felvilágosodás visszaesik a mitológiába. Adorno a mai transzparenciára való törekvésre is azt mondaná, hogy ez is egy mítosz, amely hamis világosságot eredményez. Maga az *én* is mérhetővé válik ebben a folyamatban, olyan entitássá, amely leírható adatokkal. Az *én* így értelmetlen adathalmaz lesz, tárgyiasul és saját maga panoptikumává válik. Eszközzé válik és ezt ő maga intenzifikálja azzal, hogy olyan eszközökkel veszi körbe magát, amelyek rögzítik és eltárolják élete minden egyes pillanatát (ld. okos eszközök), nemcsak tetteit, hanem szavait, gondolatait is. A fogyasztókat ezzel a cégek mind célzottabban tudják befolyásolni, csak úgy, mint a politikusok a választókat. A kettő ugyanis elválaszthatatlan, mivel ugyanazt használja: a Big Datát. A célzott üzenetek a pszichopolitika bevett gyakorlatává válik. A Big Data segítségével a politika nemcsak az

egyének, de a közösségek pszichológiáját, lelki életét is képesek feltérképezni és alakítani, manipulálni is. Ezt lehet látni egy-egy választáskor, amikor minden egyes csoportnak saját üzenetet fogalmaznak meg a politikusok, hogy rájuk szavazzanak. A Big Data ekképp a szabadság végét jelenti: ha ugyanis hozzáférése van az emberi tudattalanhoz, a szándékok és vágyak világához, felépíthető általa egy olyan pszichopolitika, amely képes a psziché (lélek) kihasználására. Ezzel totális kontrollt gyakorolhat a tömegek viselkedése felett észrevétlenül.

A Big Data egy új digitális osztálytársadalom megjelenését hozza el, ahol az árucikké alacsonyított tömegek kategóriákra oszthatók kereskedelmi értékük alapján. Az osztályozás a Big Data elemzések alapján készülnek. Azok, akik nem hasznosak a társadalom számára, alacsony pontot kapnak és a selejt kategóriába kerülnek, míg akik kívánatosak akár jövedelmi, akár fogyasztási szokásaik révén, magas pontozásúak. A Big Data berendezkedéstől függetlenül működik a neoliberális államokban és a kommunista diktatúrákban ill. autoriter rezsimekben egyaránt. A Big Data kaput nyit az abszolút tudás felé, ha a tudást információk gyűjtésének és feldolgozásának értjük. Lényegében azonban nem különbözik a statisztikától, csak módszereiben és mértékében. Nietzsche, aki irtózott és a tömegtől a nyájszellemtől, a statisztikát az ember nyájtermészetének bizonyítékaként értékelte és annak, hogy egyenlővé akarják tenni az embereket. Társadalmainkban ennek kísérlete folyik épp. Ha minden láthatóvá válik, csökken a devianciák száma, eltűnnek a különbségek. Ez az adatizmus lényege. De a Big Data vak marad az egyesre, a különlegesre emiatt. Márpedig pont a különleges, az egyedi alakítja az emberiség jövőjét.

Nagy Barbara *A pénzügyi etika kapcsolata a nevelésfilozófiával*

Érvelésem kiindulásaként megvizsgálom a valós értéket nélkülöző, társadalmi egyezsége alapultó rendszert, amelynek valóságát az emberek erős meggyőződése, és történelmi intézményesítettsége adja. Ez nem más, mint a pénz rendszere, amelyben a részvét jelenünket illetően nem kérdés, hanem sokkal inkább evidencia.

Számos gondolkodó felvetette már a pénzügyi etika kiemelendő szükségességét. Számos kiáltvány, könyv is született ennek népszerűsítésére, amelybe egyházak is felszólaltak, és állást is foglaltak. Az érvek között felmerül, hogy egy olyan tevékenység, amelyet ilyen érzékeny mivoltú eszközzel végzünk, nem veheti hosszú ideig semmibe az etikai szempontokat. A pénz, és piacelmélet az ember redukcionista felfogására épül, kihagyva belőle azokat a hozadékokat, amelyek nem feleltethetőek meg az eszmefuttatásnak. Javarást ez indokolja azt, hogy az egyes

emberi életre való hatások, és ennek morális hozadékait sokszor nehéz megtalálni ezekben az elméletekben.

Ez az igény felerősödött a közelmúltban. A legutóbbi gazdasági válság a korábbi érdeklődést is felnagyította arra vonatkozóan, hogy ezt kiterjesszék. Mindezek ellenére igen nehézkesen alakul a széles körű elismertsége, hiszen sokszor vádolják megalapozatlansággal, sőt egyenesen filozófiai inkonzisztenciával is, hiszen a nyereségorientációt nagyon nehéz feladatnak tűnhet közelebb terelni a moralitás felé.

Ennek fejében én csak mikro szintről szeretném megközelíteni ezt a témát, amely még nem foglalja magában a nemzetközi, és globális következményeket. Csak az egyén lehetséges döntési szerepét vizsgálja. Az elterjedt közgazdaságtani emberkép a homo oeconomicus, azaz önérdek maximalizáló egyén hiedelme már több alkalommal is megdőltnek tűnt. Alapvető jelentőségű, hogy a kultúra nem a rendeletek alapján, hanem az emberek önkéntelen magukévá tételével jön létre. Ennek tekintetében azt hiszem, lelkesebben gondolhatunk annak a jövőjére, amit a pénzhez való viszonyulásba vetett etikai oktatás adhat, mert alapvetően ez a megdőlt elmélet utat engedhet ennek, hiszen gyakorlati megvalósíthatóságának nem áll útjában még a közgazdaságtan emberképe sem.

A nevelésfilozófia, és etika keresztmetszetébe beépített pénzügyi etika számos hasznos következménnyel járhat. Elsősorban hatással lehetne a redukcionista viszonyulás a pénzügyekhez, és adhat neki egyfajta morális töltetet. Ez a plusz, amely beépülhetne az általános felfogásba hosszútávon kedvező hatással lehetne akár a környezetvédelemre, klímavédelemre, illetve akár még az egyén kiszolgáltatottságára is az éppen adott politikai hatalommal szemben. Azonban ennek egyelőre tere csak a felsőoktatás keretein belül látszódik kirajzolódni. Éppen ezért lenne érdemes a korai oktatáshoz csatolni a segédanyagokat, hiszen a jövő generáció mind ismerhetné legalább a lehetőségét a másik viszonyulási formának is.

Érvelésem azzal kezdtem, hogy a pénz rendszerében való részvételünk globálisságából adódóan szinte magától értetődő. Ennek fejében az ehhez kapcsolódó etikai (vagy hit-és erkölcsant illető) oktatás nem mellőzendő, hiszen globális igények is megfogalmazódtak ennek irányába. Vizsgálódásom csak a mikro szintekben gondolkodva az egyén oktatására terjedne ki. Segítségül nevelésfilozófiai bevált terminusok tanulmányozása lehetne. Következményeként pedig elengedhetetlen összefüggés azt vizsgálni, hogy a környezetvédelem sokszor nem csak a fent említett mikro szinten fontos, hanem globálisan is. A globális szintek pedig egytől egyig tőkeigénnyel léteznek, így azt hiszem az oktatásba beépítve bár csak hosszú távon, de felelős döntéshozatalhoz vezető út felé lehetne ez az egyik első lépés. Azt hiszem, az általam leírt gondolatmenet semmiféle végső megoldást nem jelent,

de egyfajta etikai többletet szolgáltathatna a nehéz kihívások elé kényszerülő jövő generációnak.

Szabó Zsolt Mihály *Az öregedés mítosza avagy az öregedő társadalom kihívásai*

Az emberiség története elválaszthatatlan az öregedéssel kapcsolatos kérdésektől. A téma fontosságát indokolja, hogy számtalan híres filozófus, mint Platón, Arisztotelész, Ciceró, Seneca, Petrarca, Cardano, Simone de Beauvoir foglalkozott a témával és írt az öregedésről különböző szempontok alapján. A hosszú, betegségektől mentes és termékeny élet mindnyájunk vágya. A boldog és teljes élethez elég a korábban említettek, vagy vannak még lehetőségek. Elődeinkhez képest ma soha nem látott ideig élhetünk. Napjainkban az Európai Unió tagállamait veszélyeztető társadalmi változások egyik legjelentősebbike a népesség nagyfokú öregedése, és ennek jelenlegi és várható hatása a gazdaságokra és társadalmakra. Magyarországnak az Európai Unió tagállamaihoz hasonlóan népessége nagymértékben öregszik, és ennek hatásaként különböző kihívásokkal kell szembenéznie, melyek közül a legfontosabbak az egészségügyi rendszer, társadalombiztosítási- és nyugdíjrendszer, és az adórendszer átalakítása. A tanulmány visszatekint az öregedés kultúrtörténetére, megvizsgálja az idősödés kutatás legfőbb kérdéseit, és bemutatja az öregedés tudományos kutatásának jelenlegi állását, kiegészítve hogy milyen lehetőségek vannak még előttünk a gazdaságpszichológia és a boldogság közgazdaságtan alapján.

Határviták: tudomány és áltudomány

Kövesdi Veronika *iGod – Steve Jobs, a technológia prófétája*

Előadásomban arra a kérdésre kísérlem meg a válaszadást, hogyan vált Steve Jobs a 20. század végének, 21. század elejének egyik legnagyobb hatással bíró embere szekuláris prófétává. Kiindulópontként ismertetem a modernitásban megjelenő vallásosságot vizsgáló releváns elméleteket, valamint a szekularizáció, az exkluzív és az inkluzív humanizmus definícióit. Emellett bemutatom azokat a tényezőket, amelyek a kapitalizmus individuumában megteremtik a pszichológiai igényt a vallásra, vagy egy ehhez hasonló, szekuláris alapokon nyugvó rendszerre.

Ezután ismertetem Steve Jobs munkásságát, amely az átlagember számára nyitotta meg nem csak az információszerzés és az interakciók soha nem tapasztalt dimenzióit, hanem a remény új, szekuláris formáját is. Szeretnék rávilágítani azokra a faktorokra, amelyek ez utóbbit lehetővé tették, így Jobs életrajzának néhány jelentős pontján keresztül mutatom be, hogyan rajzolódik ki a viszontagságok ellenére győzedelmeskedő szegény hős archetipikus meséje, azé a biológiai szülei által magára hagyott, az egyetemről kidobott emberé, aki egy garázsban alapítja meg a világ egyik leginnovatívabb, legperfekcionistább, utópista-kapitalista vállalatát. Nem csak szakmai sikereivel, vagy a mindennapi élet újradefiniálásában döntő digitális megoldásaival, hanem lehengerlően karizmatikus személyiségével és elképzeléseivel vált milliók példaképévé és inspirációjává, ez utóbbi pedig az egyik alappillére a fent említett jelenségnek. Hangsúlyozottan viszont csak az alappillére, hiszen mindez kevés volna ahhoz, hogy szembetaláljuk magunkat a digitális kor „szentjének” jelenségével, azzal, hogy az Apple termékekre vallási terminusokban – „Jesus phone”, „Jesus tablet” –, a vásárlóinak közösségére pedig vallási kultuszként hivatkozzanak, s ami még fontosabb, mindez nem elég ahhoz, hogy Jobs-t még a keresztény szellemiségű orgánumok is szekuláris prófétaként emlegessék.

A próféta weber-i definícióját Pierre Bourdieu és Claude Lévi-Strauss gondolataival egészítem ki, majd megfeleltetem ennek az Apple alapító tetteit és a vele kapcsolatban megfigyelhető társadalmi jelenségeket. Az egyik legfontosabb tényező nyomán - azaz, hogy a próféta a válságidőszakok embere, akkor bukkan fel, amikor a fennálló rend ingadozni kezd, azonban a jövő még bizonytalan – párhuzamosan mutatom be a releváns történelmi tényezőket Steve Jobs és az Apple tevékenységével.

A profetikus szózat is akkor tűnik fel, amikor – akár egész társadalmat, akár csak egyes osztályokat érintő, nyílt vagy rejtett – válságidőszak van. Jobs a Stanford University-n tartott

beszédét ennek tekintem, s vallásosnak tekinthető aspektusok szerint elemzem, hogy fókuszba helyezzem azt, a szöveg pontosan azokat a válaszokat adja meg, amit a vallásokból való kiábrándulás után az egyén keres. Iránymutatást ad ahhoz, hogyan érheti el a teljességet és a boldogságot, de hangsúlyozottan evilági kereteken belül, azaz kinyilatkoztatja a szekuláris tant az élethez. A beszéd bibliai párhuzamait külön hangsúlyozni fogom.

Kitérek egy másik jelentős, véleményem szerint a Bibliához kapcsolódó tényezőre, hiszen bármennyire is bizonytalan az Apple logó valódi eredete, nem mehetünk el a tény mellett, hogy az alma, amelybe beleharaptak a zsidó-keresztény teremtésmítosz egyik legfontosabb jelképe, egyszerre a tudás fájának gyümölcse, és az ember esendőségének és bűnbeesésének szimbóluma. Azzal, hogy a technológia ígérete az, hogy megkönnyíti az emberi élet terheit, Jobs az isten haragjával azonosított jelképet a remény szimbólumává formálta.

Végül konklúzióként elmondom, akár prófétaként tekintünk az Apple alapítóra, akár nem, napjainkra tett hatása a halálát követően is kétségbevonhatatlan. A személyi számítógépek, az okostelefonok, a tabletek az élet megkerülhetetlen részeivé váltak, a vállalat új termékeinek piacra dobását pedig hisztérikus sorokban kigyózó emberek várják, hogy az új fejlesztésű iPhone birtokba vételével továbbra is magasan legitimált tagjai maradjanak a közösségnek, és a világ fejlődésében való részvételének ígéretével ismét mentesüljenek a lemaradással járó jelentéktelenség érzésétől. Minden hasonló portfólióval működő cég számítástechnikai tárgyakat állít elő, az Apple viszont egy az életet megváltoztató, világi üdvösséget ígérő szekuláris tan gyakorlatához szükséges segédeszközöket.

Szántó Rita *A mágus és a bolond*

A tudomány határainak demarkációs kérdésében fontos szempont, hogy az elmúlt idők során ezek a bizonyos határok hogyan mozogtak, mely megismerésformák kerültek be vagy éppen estek ki a tudomány területéről. Ezzel összefüggésben az is felmerül, hogy hogyan vizsgáljuk azoknak a megismerési és cselekvési formáknak a helyzetét, melyek régebbi korok felfogásával szemben ma már nem tartoznak a tudomány területéhez. Mit lehet kezdeni ezekkel a jelenségekkel, hova lehet helyezni őket az emberi viselkedésformák komplex rendszerében.

Előadásom első felében a mágiának, mint bizonyos szempontok mentén a tudományos kutatás elődjének a rövid bemutatását tervezem. A mágia, mint a természet történéseinek és az emberek cselekvéseinek befolyásolására törekvő gyakran kísérleteket is alkalmazó, és számos „tapasztalatot” rögzítő rendszere, bár fontos dolgokban elődje a mai tudománynak, nyilvánvalóan ma már nem tekinthető a megismerés eme kitüntetett kategóriájához tartozó

diszciplínának. Az emberi megismerés rendszerének és a tudomány határainak változása során a „mágus” fokozatosan elveszítette a maga sajátos igazságát.

Foucault *A szavak és a dolgok* című művében az egyes korok által elfogadott tudás rendszereinek elemzése során arra a meglepő következtetésre jut, hogy a különféle tudományok azonos időszakban vizsgálva jobban hasonlítanak egymásra, mint egy adott tudomány saját magára különböző korokban. Így tehát elmondható, hogy egy adott korszakra mindig jellemző egy bizonyos szemléletmód, ami mentén a tudományosnak elfogadott ismerethalmaz strukturálja. Ezt Foucault az adott korszak episztéméjének nevezi. Az episztémé határozza meg azt is, hogy mi az, amit az adott korszakban egyáltalán tudományosan mondani lehet, hol húzódnak éppen a (tudományos) megismerés határai.

Ha ezt az elméletet fogadjuk el, akkor a tudomány határainak változását nem egy logikusan alakuló folyamatnak látjuk, nem egy folytonos egyenesnek képzeljük el. A különféle korszakok episztéméi inkább az ásatások során látható, törésvonalak mentén egymásra rétegződő, egymástól különböző kőzetlemezekre hasonlítanak.

A tudás rendszereinek változása során a különböző korokban az ember az élet minden jelenségére a saját korának episztéméje „szemüvegén keresztül” tekint. Ezért lehet érdekes „a társadalom tekintetének” változása egyes jelenségekkel kapcsolatban. Foucault életművében sok ilyen változást elemez, ezek közé az elemzések közé tartozik nagy terjedelmű korai munkája, *A boldonság története* is.

Előadásomban ennek a könyvnek az utolsó fejezetére szeretnék utalni, melyben Foucault egy érdekes tendenciát mutat be. A bolondra irányuló tekintet műve a reneszánsztól korunkig követi végig, a történet a bolond pszichológiai/psichiátriai medikalizálásával ér véget. A reneszánszban a bolond egy archetípusa, komplex karaktere a világnak. Helyzete kettősségekkel teli és eldöntetlen – a társadalomnak nem integrált tagja, ám mégis figyelem irányul rá, szavai komolyan vehetetlenek, mégis sok esetben éppen ezért csak ő mondhatja ki az igazságot (vö. a *Lear király* bolond karaktere), archetipikus képe a boldonság és a bölcsesség eszméjét is magába foglalja. Ez a kettősség és eldöntetlenség későbbi korokban is megmarad a bolondra irányuló tekintetben, egészen a 20. századig, amikor a bolondot immár betegnek tekintik. A bolond kérdése ennyiben tudományos kérdéssé válik, az orvostudomány és a pszichológia hatásköre lesz. Ekkor a bolond sajátos igazsága megszűnik – látszólag. A bolondot igazsága a tudomány területére már nem tudja elkísérni, azonban mégsem válik semmivé: menedéket talál a művészetben. Itt persze módosult formában jelenik meg, ám az az igazság, melyet a 19-20. század „őrült” művészei szegeznek szembe a világgal, ennek az igazságnak a reziduuma.

Ezzel a „történettel” szeretném analógiába hozni a mágus történetét. A bolondhoz hasonlóan a mágus igazsága is megszűnik akkor, amikor a tudomány határainak mozgása folytán tevékenysége már nem ebbe a megismerésformába tartozik. Azonban a mágia, mint komplex emberi mivoltunk része nem tűnik el, a mágus „igazsága” is transzformálódhat úgy, hogy tovább éljen a művészeti alkotás és megismerés terepén.

Kiss Kata Tudomány-e a pszichológia? A modern pszicho-tudományok besorolási nehézségei

A tervezett előadás a modern pszichológia tudományos státuszára vonatkozó kérdéseket tesz fel. Annak kritériuma, hogy mit tekintünk tudománynak térben és időben folytonosan változik, mégis hajlamosak vagyunk úgy kezelni a különböző diszciplínákat, mint változatlan és objektív szabályszerűségeket feltáró és rendszerező technikákat. Valójában a tudományok felépítését és azt, hogy mit tekintünk objektív tényeknek, megannyi változékony belső és külső tényező is alakítja. Belső tényezőnek tekinthetjük például a koherens és egybefüggő tudásanyagot, amely következetes módszerekkel és empirikus vizsgálatokból nyert evidenciák összefüggő magyarázatából adódik. Ezekben az adott területen tevékenykedő tudományos közösség tagjai konszenzuálisan egyetértenek. Ilyenek például a biológia, kémia, vagy fizika nagy paradigmái, melyek bár sokat változtak az idők folyamán, az adott időszakokban mégis egységes kritériumrendszerrel alkotnak arról, mi tartozik az adott területhez és mi nem.

A 19.században kialakuló modern pszichológia azonban sosem volt képes egy egységes paradigma kialakítására. Tulajdonképpen sosem létezett egy mindenre kiterjedő konszenzus arról, mi a pszichológia, pontosan mi is annak a tárgya, milyen módszerekkel érdemes azokat kutatni és milyen terápiás eljárások következnek ezekből. Ennek következtében örök vita folyik arról, mi is a pszichológia, hol húzódnak meg határai, sőt, hogy egyáltalán tudománynak tekinthető e.

A modern pszichológia már egészen korai megjelenésétől azzal próbálta kivívni tudományos státuszát, hogy a természettudományok eszközrendszerével kívánt dolgozni. Ezt láthatjuk például a freudi pszichoanalízis esetében is, ahol Freud azért ad központi jelentőséget a szexualitásnak, mert ezzel akarja elméletét egy biológiai keretrendszerhez horgonyozni. Ugyanakkor elmélete empirikusan igazolhatatlannak bizonyult, s habár az általa propagált beszédterápiát a mai napig is sikerrel alkalmazzák, a mainstream, akadémiai pszichológia tananyagában már csak színes történeti érdekességként szerepel. Manapság a diszciplína a kognitív tudományokba kíván kapaszkodni, mint olyan területbe, amelynek következtetéseit

sikerrel lehet igazolni és értelmezni egy természettudományos keretrendszeren belül. Habár eredményei kétségkívül sokat segítenek az emberi tudat megértésében, a terápiás tapasztalat és utánkövetés rámutat, az embert számítógéppé és programozható anyaggá redukáló tudományos nézetrendszer csak rövid távú megoldásokkal tud szolgálni a szenvedés csillapításában és önmegértés folyamatában.

A pszichológia saját tudományos státuszának megerősítéséhez tehát a természettudományos keretrendszerhez folyamodik, ugyanakkor ezzel elodázza annak fontosságát, hogy az ember nemcsak biológiai, de társadalmi lény is. Jelenleg is megannyi vita folyik arról, vajon a biológiai adottságok (természettudományos magyarázatok) vagy a kulturális behatások (humán tudományos magyarázatok) játszanak nagyobb szerepet a self kialakításában. Michel Foucault hívja fel arra a figyelmet, hogy amennyiben a pszicho-tudományok egy biológiai esszencializmuson nyugvó emberfogalmat posztulálnak, elfedik azokat a gazdasági, kulturális és hatalmi tényezőket, melyek szintén hatalmas szerepet játszanak az egyén életében. Ezzel a pszicho-tudományok az emberek tömegét kormányzó hatalmi technikák részévé válnak, és miközben azon fáradoznak, hogy tiszta tudományként fogadtassák el magukat, megfélekedeznek saját jelentőségükről ezekben a normalizáló aktusokban.

Az előadás a fenti nézőpontok alapján azt a kérdést feszegeti, vajon tudománynak tekinthető-e a pszichológia. Ha igen, hol helyezkedik el a többi tudomány viszonyrendszerében, és ha nem, akkor hova sorolhatjuk e jelenséget, mely a 20.-21.századi ember önmeghatározásának alapelemévé vált. Ennek feltárásához az előadás a modern pszichológia tudományos státuszának kérdését (I) belső tényezőkre fókuszálva tárgyalja, megvizsgálva, hogy mi alakítja az elméletalkotás, metodológia és terápia jelenlegi formáját, illetve (II) olyan külső, gazdasági, társadalmi, politikai behatásokat vesz számba, melyek láthatatlanul alakítják a belső kritériumrendszer "objektivitását."